

Ст. н. с. д-р Нина Котева, ст. н. с. д-р Храбрин Башев, ст. н. с. д-р Мария Рисина,
ст. н. с. д-р Мимоза Младенова

ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА НА ЕС ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

Изложети са резултатите от проучване, целящо въз основа на сравнителен анализ да се направи оценка на въздействието на мерките и механизмите на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства от различен тип и специализация.

Изследването се основава на три анкетни проучвания, проведени през 2007 и 2008 г.; данни за икономическите резултати на наблюдаваните стопанства, включени в Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ); официална статистическа информация.

Обхванато е влиянието на отделните мерки и механизми на ОСП върху структурните промени, равнището на доходност, продуктивност и ефективност на производството, пазарната ориентация, процесите на коопериране и интегриране на земеделските стопанства.

JEL: O 13; Q 12

Българското земеделие се развива в рамките на общия европейски пазар, прилагайки мерките и механизмите на Общата селскостопанска политика (ОСП). Какво се променя в състоянието и възможностите на развитие на земеделските стопанства при постигнатите договорености за подкрепа по тази политика? Доколко стопанствата се адаптират към новите условия на ценова конкуренция, нормативната среда, обществените програми за подпомагане, новите изисквания за управление, интеграция и коопериране?

За да отговорим на потребностите на практиката, представяме част от резултатите от завършено изследване,¹ посветено на изключително актуален проблем за очакваните промени в организационно-стопанските структури в условията на европейска интеграция и новата конкурентна среда.

За да се отчете различното въздействие и разнопосочният ефект от механизмите по ОСП (директни плащания, пазарна подкрепа и мерките от Програмата за развитие на селските райони) върху стопанските структури, анализът е проведен по типология на земеделските стопанства.

Показатели за оценка на въздействието на ОСП на ЕС върху развитието на земеделските стопанства

За оценка на влиянието на различните инструменти на ОСП и насоките на въздействие върху стопанските структури е използвана система от пока-

¹ *Котева, Н. и колектив.* Развитие на организационно-стопанските структури в земеделието в условията на ОСП на ЕС. Структурни промени в българското земеделие и ХВП в условията на приложение на ОСП на ЕС (научен проект). ССА, ИАИ, 2008.

затели. От познатите в научната литература показатели са подбрани тези, които най-точно характеризират ефекта на тази политика върху развитието на стопанските единици в земеделието, систематизирани по основни направления на въздействие.

Върху преструктурирането на земеделските стопанства

За да се очертаят структурните промени на земеделските стопанства, могат да се използват следните показатели:

- промени в организационно-стопанската структура, общо за страната и по юридическия статут, размер и специализация - брой стопанства, среден размер на използваемата земеделска площ (ИЗП), брой животни;
- промяна в пазарната ориентация - динамика в броя на полупазарните стопанства; относителен дял на подпомогнатите полупазарни стопанства, постигнали трайна пазарна ориентация;
- производствено преструктуриране на стопанствата, промяна в специализацията - изменение в площите на отглежданите култури и групи животни;
- равнище на специализация и концентрация на производството в стопанствата – динамика в броя и относителния дял на специализираните стопанства, промени в средните размери на отглежданите култури и брой животни в стопанствата;
- изменение в ресурсната осигуреност на стопанствата: *поземлени ресурси* - промени в размера на ИЗП, във формата на стопанисване - собствена и наета земя, в начина на използване - обработваема площ, трайни насаждения, ливади и т.н.; *брой животни* по видове; *техническа осигуреност* - брой трактори и комбайни на единица площ, теглителна мощност – конски сили (к.с.)/100ха, брой доилни агрегати и друга техника в животновъдството; *работна сила* - изменение в структурата по възраст, образование, степен на квалификация, изменение в броя на заетите, количество вложен труд - годишни работни единици (ГРЕ).

Върху икономическото и финансово състояние на земеделските стопанства

- равнище и тенденции на промени на *доходите в стопанствата*. Основен показател е нетният доход.

$НД_{\text{със субсидии}} = НД + \sum ИЗП \times Сб$, където:

$НД_{\text{със субсидии}}$ е общият размер на реализирания нетен доход в стопанството с получените субсидии на единица площ, лв.;

$НД$ - полученият нетен доход от стопанска дейност в земеделското стопанство, лв.;

$Сб$ - общата сума на получените субсидии на единица площ - директни и национални доплащания, доплащания за необлагодетелствани райони, плащания за енергийни култури и др., лв./дка;

Въздействието на ОСП на ЕС върху развитието на земеделските стопанства

ИЗП - съответният размер на използваемата земеделска площ, по която се получават различните плащания на единица площ, дка.

• *промяна в икономическия потенциал на стопанството*. Влиянието може да се проследи от динамиката на икономическите размери на стопанствата. Този размер се измерва в икономически единици² и позволява сравнение на стопанствата с различна специализация.

Икономически размер на стопанството = *Общата стандартна разлика на стопанството/1200 EUR*

Общата стандартна разлика на стопанството = Σ (*ИЗП*_{по култури} × *СР*_{съответната култура}) + (*Бр*_{животни} × *СР*_{съответния вид}), където:

*ИЗП*_{по култури} е площта на съответната отглеждана култура в стопанството, дка;

*Бр*_{животни} - брой на отглежданите животни по видове;

СР - стандартните разлики за различните култури и категории животни, отглеждани в стопанството. Получават се, като от стойността на продукцията от 1 дка/1 животно се извадят част от преките разходи – за семена, торове, препарати, фуражи, медикаменти и др.

• *равнището на продуктивност на производствените фактори*. Измененията в продуктивността им може да се проследи по *натурални и стойностни показатели*.

Натуралните показатели включват промени в равнището на добивите и продуктивността на животните.

От стойностните показатели с основно значение са: производителност на труда, продуктивността на единица площ и на 1 животно.

Пр = *БДС/ГРЕ*, където:

Пр е производителност на труда, лв./1ГРЕ;

БДС - получената брутна добавена стойност в стопанството, лв.;

ГРЕ - годишните работни единици като измерител на вложения труд. Едно ГРЕ е еквивалент на вложения труд на 1 зает за 1 година на пълен работен ден или 1 ГРЕ = 1856 ч.;

*П*_з = *БП* или *БДС/ИЗП*

*П*_ж = *БП* или *БДС/1 УГЖ*, където:

*П*_з е продуктивност на единица площ, лв./ха (дка);

*П*_ж - продуктивност на 1 животно, лв./1 УГЖ;

БП, *БДС* - получената съответно брутна продукция или брутна добавена стойност в стопанството, лв.;

ИЗП - използваемата земеделска площ в стопанството, ха (дка);

² Една икономическа единица е равна на 1200 EUR.

УГЖ - условна глава животно. За да има съпоставимост между отделните категории животни, чрез съответни коефициенти те се привеждат към условна глава животно

- *равнище на ефективност* - могат да се използват основните показатели за оценка на ефективността (норма на рентабилност, приходи/100 лв. разходи), а промяната в тяхното равнище ще определи оказаното въздействие върху ефективността в резултат от получената подкрепа по ОСП.

Влияние на ОСП на ЕС върху реструктурирането на земеделските стопанства

Протичащите структурни промени в стопанските единици след присъединяването ни към ЕС са насочени главно към намаляване на техния брой и уедряване на стопанствата. Средният им размер нараства от 52.4 дка през 2005 г. на 63.3 дка през 2007 г. Единствено при стопанствата на търговски дружества се забелязва значително увеличение на техния брой. Най-чувствително е намалението в броя на стопанствата на едноличните търговци (ЕТ) и кооперациите. Въпреки редуцирането на броя на кооперациите те остават най-едрите стопански структури в страната със среден размер на ИЗП от 6283 дка.

Таблица 1

Изменение в броя и размера на стопанствата общо и по юридически статут през периода 2005-2007 г.

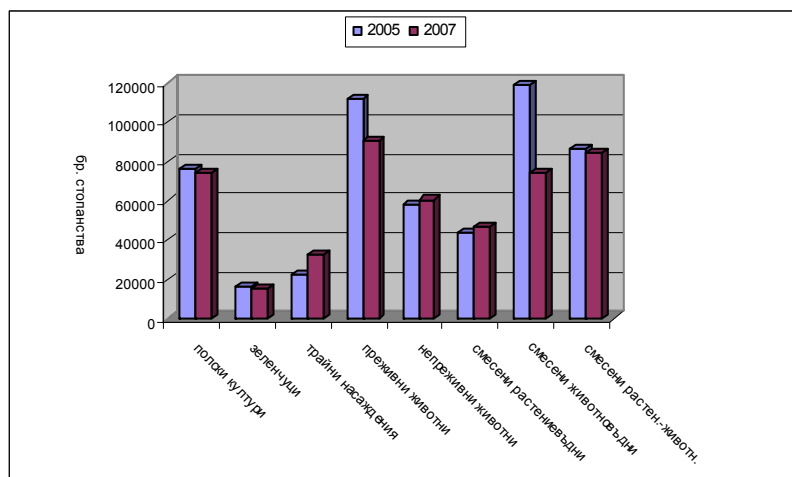
Юридически статут на земеделските стопанства	Показател	2005 г.	2007 г.	Измен. 2007/2005. %
Общо за страната	Стопанства, бр.	520 529	481 920	-8
	Среден размер ИЗП в стопанство, дка	52.4	63.3	+21
ФЛ	Стопанства, бр.	515 300	476 956	-8
	Среден размер ИЗП в стопанство, дка	17.8	21.7	+22
ЕТ	Стопанства бр.	2158	1828	-16
	Среден размер ИЗП в стопанство, дка	1643.2	2236.2	+36
Кооперации	Стопанства, бр.	1525	1156	-32
	Среден размер ИЗП в стопанство, дка	5841.8	6283.0	+7.6
Търговски дружества	Стопанства, бр.	1312.0	1763.0	+34
	Среден размер ИЗП в стопанство, дка	3982.9	4435.0	11
Сдружения и други	Стопанства, бр.	234	214	-9
	Среден размер ИЗП в стопанство, дка	1992.5	4622.2	2 пъти

Източник: МЗП, "Агростатистика". Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 2004/2005 г. и 2006/2007 г. и собствени изчисления.

Промяната в броя на стопанствата по юридически статут не води до съществени изменения в *организационната структура* на земеделието. И сега едрите стопански структури се идентифицират със стопанствата на юридически лица, които представляват около 1%, но стопанисват 66% от ИЗП в страната.

Фигура 1

Динамика в броя на специализираните стопанства в периода 2005-2007 г.

Източник: МЗП, "Агростатистика". Резултати от преброяване на земеделските стопанства в България през 2003 г.; Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 2004/2005 г.

Може определено да се каже, че специализацията на стопанствата не се променя в благоприятна посока. Въпреки намаляването на броя на смесените стопанства близо половината от тях (42%) все още са неспециализирани. Негативна тенденция е и съкращаването на броя на специализираните стопанства (с изключение на тези с трайни насаждения и непреживни животни). Най-чувствително е намалението при стопанствата с преживни животни, което показва, че те са изправени пред сериозни проблеми в условията на новата институционална среда.

Таблица 2

Промени в структурата на земеделските стопанства по икономически размер

Икономически размер на стопанствата, ик. ед.	2005 г.		2007 г.	
	Брой стопанства	Относителен дял на стопанствата, %	Брой стопанства	Относителен дял на стопанствата, %
До 2	490 885	91.8	439 409	89.1
От 2-4	26 326	4.9	31 951	6.5
Над 4	17 402	3.3	21 773	4.4

Източник: МЗП, "Агростатистика". Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 2004/2005 г., 2006/2007 г. и собствени изчисления

Структурните промени не водят до съществени изменения в *икономическия потенциал на стопанствата*. Запазва се преобладаващият дял на тези до 2 ик. ед. (близо 90%), които произвеждат предимно за собствена консумация. Чувствителното намаляване на броя им при лекото увеличение на броя на стопанствата от 2 - 4 ик. ед. показва, че по-голяма част от тях са преустановили дейността си или вече не отговарят на критериите за земеделско стопанство. Незначително е повишението и в броя на пазарните стопанства - над 4 ик. ед.

От проведените анализи могат да се направят изводи за посоката и процеса на реструктуриране на стопанствата и концентрация на производството в отрасъла. Тези изводи са от съществено значение за степента на усвояването на подкрепата, предвидена по различни мерки на ОСП, и за развитието на земеделските стопанства.

- Продължава да доминира двуполюсната организационна структура – преобладаващо дребни стопанства и малък брой едри.

- Организационната структура се формира от стопанства главно на ФЛ, въпреки че трайно са се установили и все повече укрепват такива с юридически статут на ЕТ, ООД, АД и други сдружения, които се смятат за нетипични форми за аграрен бизнес в европейското фермерско земеделие.

- Тенденцията към намаление на броя на стопанствата е ясно изразена при всички организационни форми, макар и с различни темпове. С най-високи темпове през 2005-2007 г. спада броят на кооперациите, значително - при ФЛ, ЕТ, сдруженията. Понижаването на броя на стопанствата на ФЛ е в резултат от съкращаване на дребните смесени стопанства. В условията на евроинтеграция силният конкурентен натиск крие сериозна опасност за развитието на преобладаващия брой дребни стопанства, чиито размери и ниска ресурсна осигуреност поставят сериозни ограничения пред възможностите за ефективно използване на производствените фактори и достъпа до евросубсидии. Това ще доведе до по-нататъшно редуциране на броя на дребните натурални и полупазарни стопанства. Ще оцелеят единствено тези стопанства, които успеят да се трансформират, в т.ч. и с помощта на ОСП, за да отговорят на новите пазарни изисквания.

- Протичащите структурни промени в размера на земеделските стопанства не водят до увеличаване на икономическия им потенциал и до подобряване на пазарната им ориентация.

- Концентрацията на производството, измерена чрез средния размер на ИЗП в стопанство, се повишава при всички форми на аграрен бизнес, като системно и с най-бързи темпове расте при сдруженията, следвана от търговските дружества и ЕТ. Въпреки това земеделските производствени кооперации остават най-едрото формиране, обработващо най-голям размер земя.

- Посоката и динамиката в броя на стопанствата по юридически статут дават основание да се смята, че и в бъдеще ще продължава процесът на

преструктуриране, като ролята и значението на стопанствата на ФЛ ще се запазят въпреки намаляването на техния брой, а на търговските дружества ще се повишават.

България е далеч от момента на окончателното организационно-стопанско преструктуриране и утвърждаването на най-подходящите за нашите условия форми на аграрен бизнес. Годишите в предприсъединителния период бяха загубени в инерционна политика, макар да беше ясно, че за стартиране на ОСП аграрният отрасъл се нуждае от рационализиране на поземлените отношения и на организационно-стопанската структура, от изграждането на икономически жизнени стопански единици, които да могат да усвояват финансовата подкрепа на ЕС и да се развиват успешно в новата конкурентна среда. Запазването на нерационалната организационно-стопанска структура, коренно различна от тази на земеделските стопанства в страните от ЕС, ще бъде пречка за усвояването на целия размер средства по ОСП. Част от тях могат да се усвоят като социална помощ, без да окажат очакваното влияние върху конкурентоспособността на стопанствата.

Влияние на ОСП върху икономическото състояние на земеделските стопанства

В предприсъединителния период сравнителният анализ на икономическите резултати от наблюдаваните стопанства, включени в СЗСИ, показва, че най-висока доходност са постигнали *зеленчукопроизводителните стопанства*. Въпреки дребните размери на стопанствата те реализират най-голяма брутна продукция и съответно най-висок нетен доход на единица площ.

Таблица 3

Икономически показатели по специализация на земеделските стопанства преди присъединяването на България към ЕС

Специализация на ЗС	Ср. р-р ИЗП, ха	БП, лв./ха	МП/БП, %	БДС лв./ха	НДС лв./ха	НД лв./ха	Текущи субсидии/НД, %	Инвест. субсидии/НД %
Полски култури	467.8	640	59.5	290	230	40	63.2	2.1
Зеленчуци	7.1	33 540	51.8	16 340	13 640	7800	1.3	1.8
Трайни насаждения	53.1	5820	17.4	5020	4530	3930	0.4	2.2
Преживни животни	20.2	5020	59.6	2180	1920	1480	0.3	-
Непреживни животни	20.3	34 420	67.8	11 280	9760	6780	0.3	-

Източник: "Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления

Възниква основателният въпрос защо при висока продуктивност и доходност има отлив на производители от сектора и трайно намаление на площите? Причините трябва да се търсят в неблагоприятната икономическа среда в сектора и главно в проблемите с реализацията на продукцията.

Изненадваща е постигнатата висока доходност в *стопанства с трайни насаждения* при състоянието, в което се намират (значителен е делът на занемарените и амортизираните насаждения, особено в овощарството). Ако се проследят разликите между брутна продукция (БП/дка) и нетния доход (НД/дка), се стига до извода, че разходите за отглеждане на трайните насаждения не са с размери, кореспондиращи с една нормална технология и равнище на интензификация. От това следва изводът, че е практикувано суперекстензивно производство. Не се начисляват и амортизации за насажденията под предлог, че те са на възраст, надхвърляща нормативния експлоатационен период, или поради това, че не се заделя и акумулира финансов ресурс за възпроизводството им, защото няма да има приемственост в стопанствата на повечето ФЛ. Сравнителният анализ показва, че по-добри икономически резултати са постигнати в стопанствата, специализирани в лозарството, отколкото в тези, специализирани в плодотрошването. Комбинацията от двете специализации не е резултатна и тя не би трябвало да се поощрява от политиката и стратегията на държавата.

Стопанствата с полски култури са най-нискодоходни и същевременно най-силно субсидирани от държавата в предпресъединителния период. Получените субсидии имат съществен принос за формирания НД. Над 63% от нетния доход в стопанството е в резултат от получените текущи субсидии. Същевременно в другите стопанства делът на субсидиите в НД е около и под 1%.

От животновъдните стопанства по-висока доходност е реализирана в *тези със свине и птици*, въпреки че отглеждането на животните е свързано с най-високи производствени разходи - междинното потребление (МП), представлява 70% от брутната продукция.

Прави впечатление, че в *стопанствата с преживни животни* (главно млечно говедовъдство и овцевъдство) полученият НД е значително по-нисък от този в стопанствата с непреживни животни, което показва, че производството е по-неефективно.

При всички стопанства размерът на инвестиционните субсидии е незначителен, а в стопанствата с животновъдно направление не са получили никаква инвестиционна подкрепа.

Влияние на ОСП върху равнището на доходност на земеделските стопанства

Най-голямо влияние *ще оказват плащанията на единица площ* (директни плащания, национална подкрепа, компенсаторни плащания за неблагоприятни райони, за енергийни култури и агроекологичните плащания) и *регулаторните механизми на Общата организация на пазара (ООП) по сектори*. Анализът за влиянието на субсидиите е проведен по 2 направления - върху равнището на доходност на единица площ и размера на доходите в рамките на стопанствата.

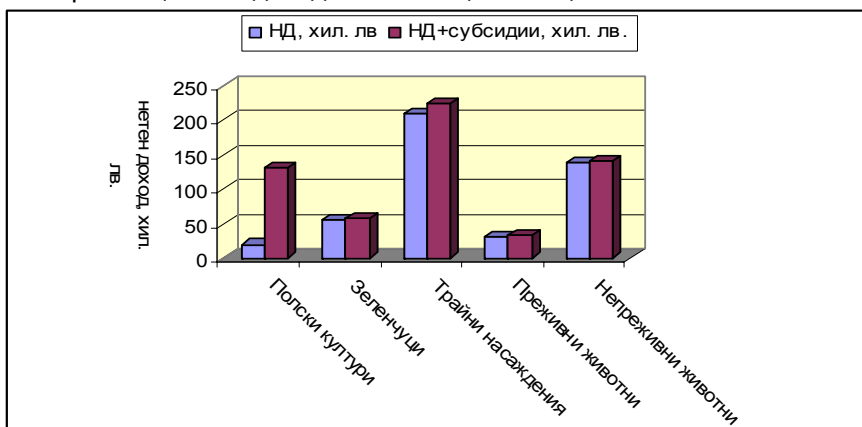
Изследванията показват, че средното *увеличение на доходността от единица площ* под влияние само на директните плащания при стопанствата на ФЛ е 16% за 2007 г. и 28% за 2008 г., съответно при кооперациите - 41 и 70%. Очертават се чувствителни различия в зависимост от специализацията на стопанствата:

1. Най-значително увеличение вследствие на получената подкрепа ще имат стопанствата със зърнено-житни и маслодайни култури. В резултат от получените директни и национални плащания за 2008 г. нарастването на доходите е 5 пъти; компенсаторните плащания и агроекологичните плащания – в границите от 17-70%; доплащанията за енергийни култури – 38%. Ефектът се сумира при получаването на субсидии по няколко мерки.

2. Директните плащания и национални доплащания (без винени лозя, тютюн, постоянно затревените площи, заявените площи с ягоди и малини за подпомагане) няма да имат съществено значение за повишаване на доходността на единица площ в останалите по специализация стопанства. При трайните насаждения - поради големите текущи годишни разходи, високата капиталоемкост за създаване на насажденията (2-5 хил. лв.) и високата рисковост на инвестицията; в зеленчукопроизводството и животновъдството - поради малките размери на стопанисваната земя и големите производствени разходи.

Фигура 2

Влияние на директните и националните плащания за 2008 г. върху равнището на доходите по специализация на стопанствата

Източник: "Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

3. Компенсаторните плащания за необлагодетелствани райони (планинските и райони с други ограничения) е доста закъсняла мярка, тъй като те са обезлюдени и с влошена възрастова структура на населението. Размерът на подкрепата не може да мотивира хората в трудоспособна възраст да се

върнат в тези райони, а и помощта е недостатъчна, за да компенсира по-големите технологични разходи и по-ниските добиви в тях, особено когато стопанствата са дребни. Диференциацията на помощта с цел да се мотивират дребните стопанства (до 50 дка) няма да изиграе съществена роля за повишаване на доходите на стопанствата със специализация, различна от полски култури. Направените разсъждения се потвърждават и от ниския интерес на земеделските стопанства за кандидатстване по мерките за необлагодетелствените райони. Резултатите от проведената анкета показват, че само 5% от стопанствата с трайни насаждения и 4% от тези с преживни животни от всички анкетиранни единици проявяват интерес към тях.

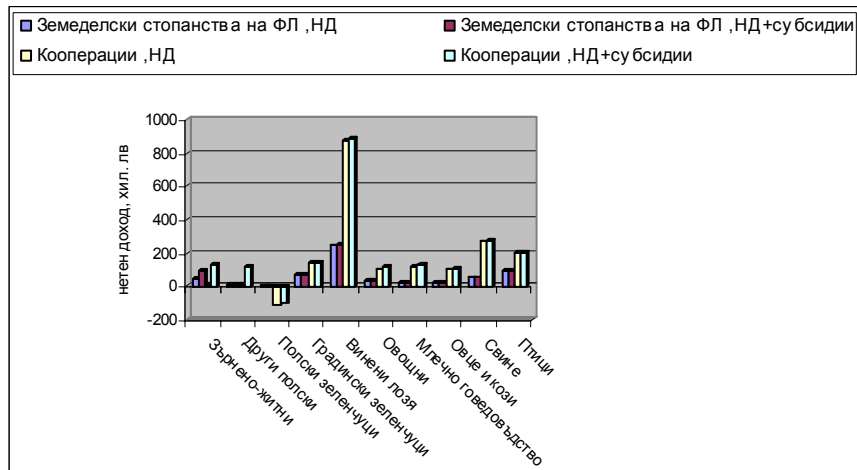
В резултат от директните и националните плащания настъпват промени в равнището на доходите в зависимост от специализацията и юридическия статут на стопанствата (фиг. 2 и 3):

1. Значително по-добрата осигуреност с поземлени ресурси на стопанствата с полски култури определя и по-добрите им възможности за усвояване на субсидиите. Стопанствата със зърнено-житни култури ще се изравнят или ще получат по-висок нетен доход от тези със зеленчуци, овощни насаждения и преживни животни.

2. С изключение на полските зеленчуци доходите на кооперациите значително ще изпреварят тези на стопанствата на физически лица, въпреки че тяхната доходност без субсидиите на единица площ е по-ниска.

Фигура 3

Влияние на директните и национални плащания за 2008 г. върху равнището на доходите по специализация и юридически статут на стопанствата

Специфичните правила и изисквания, обхватът на мерките и механизмите за регулиране на ООП ще определят и тяхното влияние върху

доходите на земеделските производители в отделните сектори. В условията на ОПП земеделските стопанства са изправени пред сериозни предизвикателства, породени от преобладаващото дребно производство, по-ниското равнище на технологично развитие, конкурентоспособност, вертикална и хоризонтална интеграция. Равнището на развитие на отделните подотрасли, формиралата се организационно-стопанска структура и институционалното осигуряване за тяхното прилагане ще определят влиянието, което ще оказват върху земеделските стопанства.

3. В сектор *“Плодове и зеленчуци”* сериозна слабост на стопанствата е, че масово работят без предварително сключени договори за реализация на продукцията (по данни от анкетното проучване само 30% от зеленчуко- и 23% от плодотрошители работят на договорна основа). При нетрайната продукция и липсата система за събиране, сортиране, съхранение, първична преработка, подложени на силната конюнктура на пазара, производителите са принудени да продават продукцията си и по цени под равнището на производствените разходи. Липсата на икономически стимули, породена от ниските изкупни цени, и несигурната реализация са част от причините за отказ от тези производства и редуцирането на стопанствата в сектора. В условията на ООП към съществуващите проблеми пред производителите се прибавят нови ограничения за реализацията на продукцията - спазването на маркетинговите стандарти за качество. Контролът за качеството поради начина му на организиране (контрольорите са свръхвзискателни, тъй като тяхното възнаграждение е обвързано с броя на съставените актове) играе ролята на допълнително демотивиращ фактор за производителите, особено като се има предвид, че те продължават да действат разединени – без организации на производителите (ОП), чрез които да се промени икономическата среда в благоприятна за производителите посока.

4. В *лозаро-винарския сектор* с най-голяма тежест е мярката за реструктуриране и конверсия при лозя с неизтекъл жизнен цикъл, с което да се положат основите за получаването на качествена, по-конкурентоспособна и търсена на пазара продукция. Разчетите показват, че с определения финансов ресурс от ЕС за периода 2008-2013 г. ще се модернизират общо около 344 хил. дка. Като се вземе предвид състоянието на насажденията, се оказва, че няма да можем да достигнем признатия от ЕС лозарски потенциал.

От програмата ще се възползват главно едрите производители (ЕТ, ООД, АД), специализирали се в производство и преработка на винено грозде, затворили цикъла “земя - краен продукт - реализация”, които разполагат с финансов ресурс и с възможности да ползват заеми, защото има с какво да покрият обезпечението. На доизживяване ще останат множеството дребни стопанства на ФЛ, които не отговарят на условията или нямат достатъчен финансов ресурс. Част от кооперациите няма да кандидатстват поради липса на дългосрочни арендни договори за ползване на лозята, липса на собствени финансови средства да извършат реструктурирането и невъзможност да

получат изгодни кредити от ТБ или като подписват договор с ДФ “Земеделие”, защото не са в състояние да депозират банкова гаранция в размер на 120% за авансово заявената сума. В бъдеще стопанствата на ФЛ и кооперациите няма да могат успешно да се противопоставят на изкупвачите-преработватели, ако не се обединят в ОП, не сключат дългосрочни договори и не произвеждат качествено винено грозде.

5. С изключение на зърнено-житните и маслодайните култури (слънчоглед) в останалите *подсектори на полските култури*, силно регулирани от ОСП, имаме символичен брой стопанства (съответно памук отглеждат 25 стопанства, соя - 8, захарно цвекло - 278, хмел - 6). Ето защо механизмите за регулация на ООП няма да окажат съществено влияние върху развитието на тези производства.

6. В сектор “Млечно говедовъдство” за голяма част от нерегистрираните млекопроизводители прилагането на ООП ще бъде неутрално по отношение на: обем на производство, доходи на фермата, технология на производството, инвестиции, качество на продукцията, достъп до обществени програми, грижи към животните и околната среда, развитие на инфраструктурата, възможности за нови доходи и социално положение на домакинствата (табл. 4).

Таблица 4

Очаквания на млекопроизводителите за влиянието на ОСП върху тях (%)

Влияние върху:	Нерегистрирани		Фирми			Общо
	Положително	Негативно	Положително	Негативно	Положително	Негативно
Обема на производство	22.7	9.1	36.4	27.3	26.8	14.7
Доходите на фермата	22.7	9.1	45.4	18.2	29.4	14.7
Технологията на производство	13.6	4.5	54.5	9.1	26.8	5.9
Инвестициите	18.2	4.5	45.4	18.2	26.8	8.8
Качеството на продукцията	18.2	0.0	45.4	0.0	26.8	0.0
Достъпа до обществени програми	9.1	4.5	54.5	9.1	23.5	8.8
Подобряване на грижите към животните	13.6	0.0	45.4	9.1	26.8	2.9
Подобряване на грижите за околната среда	9.1	0.0	54.5	9.1	23.5	2.9
Развитието на инфраструктурата	9.1	0.0	54.5	9.1	23.5	2.9
Възможностите за нови доходи	18.2	9.1	36.4	9.1	23.5	8.8
Социалното положение на домакинството Ви	13.6	4.5	45.4	27.3	23.5	11.8

Източник. Анкетни данни.

Същевременно фирмите-млекопроизводители очакват положително въздействие във всички тези направления. Новата политика ще повлияе положително върху подобряване на грижите за животните в земеделските кооперации, докато очакванията за въздействието върху доходите и достъпа до обществени програми са негативни. Според много от млекопроизво-

дителите трябва да направят съществени и скъпоструващи промени в хигиената на производството, качеството на млякото, обема на производство, количеството и интензивността на труда и грижите за животните, за да могат да продължат да продават мляко в новите условия.

Пазарните ферми смятат, че е необходимо съществено повишаване на изкупните цени и субсидиране на млякото, за да се създадат условия за ефективно възпроизводство и адаптация към новата пазарна и институционална среда.

Влияние на ОСП върху продуктивността и ефективността на производството

По-ниското техническо и технологично равнище на българското селско стопанство обуславят по-слабата продуктивност и ефективност от използването на производствените фактори. Мнозинството от стопанствата на физически лица не разполагат с необходимите активи, гарантиращи висока производителност в съответствие с модерните изисквания за производство, качество и безопасност. Нито един от анкетираните зеленчукопроизводители не разполага със собствена техника. Само 36% от стопанствата с трайни насаждения и половината от тези с полски култури имат собствена техника. Само две трети от некооперативните стопанства с преживни животни, 59% от растениевъдно-животновъдните и една пета от смесените животновъдни разполагат с доилни агрегати. Охладителни вани притежават/ползват една трета от фермите с преживни, 36% от растениевъдно-животновъдните и 20% от смесените животновъдни стопанства. Фермите не притежава техника за механизизирано почистване на оборите или за подаване на фуража. Значителна част от стопаните нямат достатъчен капацитет за съобразяване с новите изисквания на ЕС.

Потенциалът за адаптация на фирмите и земеделските кооперации към новите институционални и пазарни изисквания е значително по-висок от нерегистрираните стопанства. Проучването показва сравнително добра техническа осигуреност на кооперациите с растениевъдно направление. Анкетираните стопанства използват предимно собствена техника при извършване на механизизираните работи в растениевъдството. Само 8% от кооперациите с полски култури и 26% от смесено растениевъдните частично използват наета техника. По-ниска е техническата осигуреност на кооперациите, занимаващи се с животновъдство, в сравнение с тези с растениевъдно направление. С доилни агрегати разполагат 86% от анкетираните растениевъдно-животновъдни кооперации, а със собствени охладителни вани - 67%. В по-малко от половината кооперации процесите на подаване на фуражите и почистване на оборите са механизирани.

Повечето земеделски стопанства нямат необходимия инвестиционен потенциал и затова практическите възможности за адаптация към новите условия ще зависят от реалния им достъп до обществени средства за подпомагане.

Плащанията на единица площ и националната подкрепа ще окажат влияние и върху продуктивността на производствените фактори. Резултатите показват, че по-значително увеличение на производителността на труда (измерена чрез показателя НДС/1 ГРЕ) се получава при полските култури, полските зеленчуци и млечното овцевъдство.

Таблица 5

Изменение на равнището на продуктивност под влияние на директните и националните плащания в растениевъдните стопанства

Специализация	Равнище на продуктивност в предпресъединителния период		Нарастване на продуктивността, %	
	БДС/ха, лв.	НДС/ГРЕ, лв.	Изм. на БДС/ха	Изм. на НДС/ГРЕ
Зърнено-житни	282	7316.7	60.3	2 пъти
Други полски култури	423	5216.4	40.2	47.1
Лозя	12 230	7782.5	1.4	1.5
Овощни	2530	3977.4	9.5	10.6
Полски зеленчуци	1196	585.2	20.1	31.5
Градински зеленчуци	23 160	2132.5	1.4	1.0

Източник: "Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

Получената подкрепа се отразява позитивно върху продуктивността при полските култури и преживните животни (изразени чрез БДС/ха и БДС/1 животно). При непреживните животни няма промяна, тъй като при тях не се предвижда подкрепа.

Таблица 6

Изменение на равнището на продуктивност под влияние на директните и националните плащания в животновъдните стопанства

Специализация	БДС/1жив., лв.	НД/1 жив., лв.	НДС/ГРЕ, лв.	Изм. на БДС/1 жив., %	Изм. на НДС/1 ГРЕ, %
Млечно говедовъдство	1520.3	1057.2	9573.0	20.4	7.3
Млечно овцевъдство	99.7	70.6	5365.7	40.1	19.1
Свине	202.8	129.9	11217.0	Без промяна	1.6
Птици	10.1	5.6	10929.4	Без промяна	1.7

Източник: "Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

Разбира се, най-съществено значение за повишаване на ефективността на производството ще има инвестиционната подкрепа по мярката "Модернизацията на земеделските стопанства" (Мярка 121). При по-ниското техническо и технологично равнище на нашето земеделие в сравнение със страните от ЕС стопанствата осъзнават необходимостта от значителни инвес-

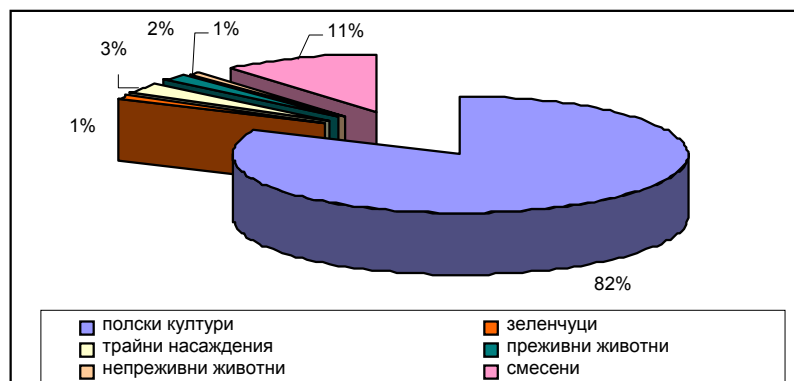
тиции за обновяване и модернизиране на своите активи, за покриване на европейските стандарти и за успешно развитие в условията на нарастващата конкуренция на вътрешния и международния пазар. Ето защо е разбираем повишеният интерес на производителите към тази мярка (66% от анкетираните стопанства на ФЛ и над 47% от кооперациите заявяват, че ще кандидатстват по нея).

Получените субсидии ще доведат не само до повишаване на доходите, но ще стимулират и инвестиционната им активност. Нарасналите финансови възможности ще дадат по-големи шансове на стопанствата да участват в инвестиционни проекти по мерките за модернизация на производството и адаптиране към европейските изисквания. Проведената анкета сред стопанства на ФЛ и кооперации показва, че и досега повечето производители са имали инвестиционни намерения, но като главна пречка за тяхното осъществяване изтъкват липсата на финансови средства (54% от анкетираните стопанства на ФЛ и 21% от кооперациите).

При ограничения размер на средствата по мярката, които не покриват нуждите на отрасъла за модернизация на активите, от особена важност е рационалното разпределение на подкрепата по сектори. Въпреки направените препоръки за насочване на инвестиционната подкрепа към подотрасли с традиции и експортен потенциал, в които се очертават най-сериозни проблеми с адаптирането към регулаторните механизми и изисквания на ООП и които няма да получат съществена помощ по други мерки – зеленчукопроизводство, плодпроизводство, млечно говедовъдство, досега броят на одобрените проекти в тези сектори е минимален - с относителни дялове по около 1% (вж. фиг. 4). Както се очакваше, досега от мярката в най-голяма степен са се възползвали стопанствата с полски култури - 82% от одобрените проекти.

Фигура 4

Относителен дял на одобрените проекти по Мярка 121 по специализация на стопанствата за 2008 г.

Източник. Разплащателна агенция.

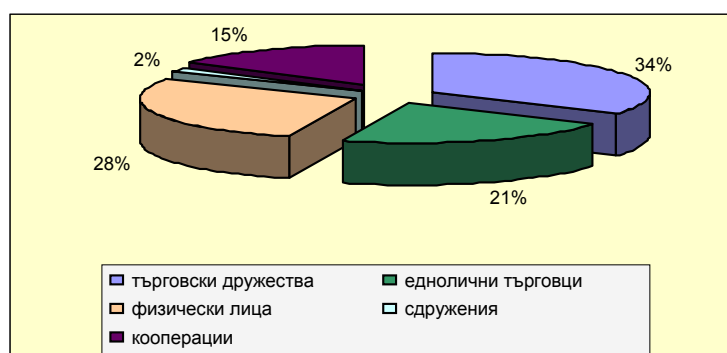
Предвиденото ограничение за трайни насаждения (допустими разходи до 10% от инвестиционните разходи за проекта) фактически облагодетелства едрите стопански структури, които не се специализират само в тази област, а се насочват и към други дейности, в т.ч. на съхранение, преработка и пласмент на плодовете и десертното грозде. Или мярката стимулира освен процесите на концентрация, но и на диверсификация на дейността, затваряне на цикъла на производство, което е положително явление. Друг е въпросът, че при съществуващата организационно-стопанска структура и поземлени отношения тази линия на преустройство ще среща много обективни трудности. За да бъдат преодоляни, се налага целенасочено и синхронизирано рационализиране на поземлените отношения и организационно-стопанското преструктуриране.

Задължително по мярката трябва да се отдели финансов ресурс и за стопанствата с млечно говедовъдство за модернизация на производството и покриване на санитарно-хигиенните и ветеринарните изисквания, а не да се повтаря грешката с разпределението на средствата по програма САПАРД, тъй като данните са особено тревожни - в началото на 2008 г. само 1562 стопанства (1.4% от всички) отговарят на посочените изисквания.

Резултатите от проведеня анализ на бенефициентите по мярката за модернизация на производството по юридически статут (вж. фиг. 5) показва, че с най-висок дял са стопанствата на търговски дружества и ЕТ – общо 55%. Кооперациите все още не проявяват нужната инициативност - едва 15% от одобрените проекти до края на 2008 г. Кооперациите с трайни насаждения трябва да решат още един проблем, свързан с изискването за продължителност на договорите за наем или аренда върху земята – те трябва да са за минимум 6 години, тъй като основната им слабост е, че работят най-вече с краткосрочни договори до 5 години.

Фигура 5

Структура на стопанствата с одобрени проекти по Мярка 121 по юридически статут за 2008 г.

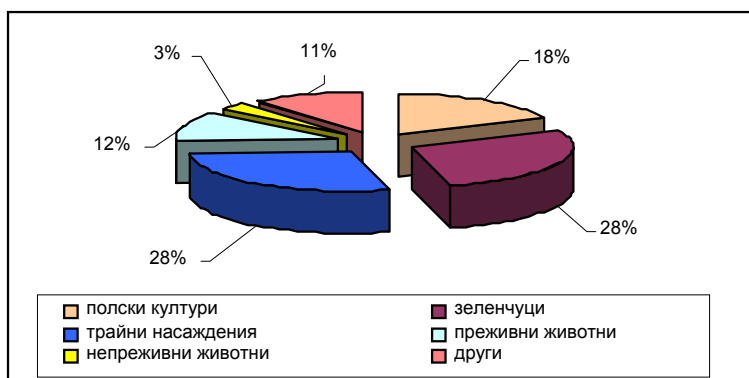

Източник. Разплащателна агенция.

Целите на *мярката за подкрепа на млади фермери* - да се улесни създаването на техните стопанства и да се подпомогне процесът на тяхното модернизиране, влияят за повишаване на продуктивността производствените фактори (вж. фиг. 6). Младите земеделски стопани са носители на нови умения и професионална квалификация. Положителен момент на тази мярка е, че подкрепа се оказва и при поемането на съществуващо стопанство. Това ще съдейства за приемственост между поколенията и за привличане на млади хора към фермерството. Интересът към мярката е много голям и досега са сключени 738 договора.

Фигура 6

Структура на подпомогнатите стопанства на млади фермери по специализация за 2008 г.

Източник. Разплащателна агенция.

Анализът на данните показва, че младите фермери се насочват предимно към високодоходни дейности - отглеждането на зеленчуци и трайни насаждения (съответно по 28%), а интересът към полските култури и животновъдството е значително по-слаб.

Влияние на ОСП върху пазарната ориентация на земеделските стопанства

Резултатите от проведената анкета показват голямото икономическо и социално значение, което имат земеделските стопанства за своите собственици. В зависимост от специализацията за 10-30% те са източник на основен доход, за над 30% - на допълнителни доходи и за 20-30% са средство за преживяване. Поради привързаността на българина към земята и нагласите му и при новите пазарни условия (за над 30% земята е семейна ценност и само 4% биха я продали), въпреки тенденцията към намаляване на броя на най-дребните стопанства много от полупазарните стопанства ще се запазят за продължителен период и при новата конкурентна среда в условията на

евроинтеграция. В тях ще се използва предимно собствен труд при незначителен размер на текущи субсидии и нулева инвестиционната подкрепа. Тяхното бъдеще ще се определя от икономическия потенциал на стопанствата и възможностите за реструктуриране и развитие. В групата на полупазарните стопанства многообразието е много голямо – има както дребни натурални стопанства, които не са перспективни, така и по-едри, които продават част от продукцията на пазара. При едно сериозно подпомагане и оптимизиране на производството те могат да се превърнат изцяло в стокови стопанства. Ето защо е голям интересът на производителите към мярката за подкрепа на полупазарните стопанства. От анкетираните производители 30% от зеленчукопроизводителите, над 70% от стопанствата с трайни насаждения, 27% от тези с полски култури, 25% - с преживни животни и 50% - със свине и птици са заявили, че ще кандидатстват по тази мярка.

Таблица 7

Икономически резултати на полупазарни стопанствата (до 4 ик. ед.)

Специализация на ЗС	ИЗП, ха	БП, лв.	БДС, лв.	НДС, лв.	НД, лв.	Субсидии, лв.	
						Текущи	Инвестиционни
Зърнено-житни култури	156	11 886	3266	1683	-235	838	0
Кореноплодни култури	15	10 532	5645	5114	3580	236	0
Тютюн, памук и др.	41	10 884	9070	7391	5174	317	0
Полски зеленчуци	19	5476	2831	1820	204	0	0
Градински зеленчуци	4	23 188	14 701	11 061	9165	0	0
Винени лозя	35	62 881	57 776	55 464	53 488	0	0
Плодопроизводство	25	49 425	45 764	43 083	49 861	94	10 015
Млечно говедовъдство	65	17 736	7551	6426	4775		

Източник: МЗХ, "Агростатистика", СЗСИ.

Изводът, който може да се направи от анализа на изследваните стопанства, е, че всички ферми с изключение на зърнено-житните култури реализират нетен доход дори при ниските изкупни цени и липсата на каквато и да е държавна подкрепа. Това показва, че те са устойчиви и могат успешно да се развиват, да бъдат пазарноориентирани и в условията на ОСП (табл. 7).

Икономическите резултати показват, че използвайки получената подкрепа по мярката "Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на реструктуриране" и по други мерки (евросубсидии на 1 единица площ, обучение, консултантски услуги, модернизация, национална подкрепа) анализираните стопанства имат потенциал да се превърнат в стопански субекти, трайно ориентирани към пазара чрез:

- реструктуриране на производството. Промяната в производствената структура трябва да е съобразена с опита и уменията на земеделските стопани, конкретните производствено-икономическите условия и редица други фактори.

Полученият отрицателен нетен доход още веднъж потвърждава становището, че отглеждането на зърнено-житни и маслодайни култури не е печеливш бизнес и перспектива за развитие на сравнително дребните стопанства;

- разширяване размерите на стопанствата. Разчетите показват, че за достигане на икономически потенциал от 4 ик. ед. в зависимост от отглежданите култури са необходими следните размери на ИЗП в стопанствата: пшеница - 290 дка, царевица за зърно - 192 дка, тютюн - 16 дка, картофи - 32 дка, полски зеленчуци - около 28 дка, градински зеленчуци - 4 дка, овощни - 60 дка, млечни крави - 12, овце-майки - 164 и т.н.;

- адаптиране към европейските стандарти и изисквания, главно в млечното говедовъдство. По-малките размери (среден брой крави 9) не бива да бъдат смущаващ фактор, тъй като те не се поставят като изискване, още повече, че ферми с такива размери не са изключение в ЕС (например в Австрия средният брой крави във ферма е 12).

Резултатите от проведеното допитване показват предпочитания на фермерите за бъдещото им развитие главно чрез разширяване на стопанството, а не продуктово реструктуриране посредством закупуване, аренда и замени за уедряване на земя (общо над 80% от анкетираните). Предпочитанията на преобладаващия дял на стопанствата да закупят земя показват, че проблемът, свързан с маломерността на земята е по-съществен от разпокъсаността на парцелите. Единствено в зеленчукопроизводството 10% предвиждат да продадат земята и да преустановят стопанската си дейност. Под 5% от фермите със смесено животновъдство планират да продадат част или цялата притежавана земя, като се концентрират върху животновъдството или свият размера на стопанството.

Влияние на ОСП върху процесите на коопериране и интегриране

Определено може да се посочи, че ОСП стимулира процесите на сдружаване и коопериране на земеделските стопанства. Подобряването на бизнес-условията ще разгръща предприемачеството на производителите. Възможностите за участие в мащабни инвестиционни проекти и взаимният интерес ще стимулират протичането на хоризонталната и вертикалната интеграция между стопанските субекти. Забелязва се промяна в нагласите на земеделските производители. Първоначалното отношение към ОП беше изключително негативно. Резултатите от проведената анкета през 2008 г. показват значителна промяна - 13% от стопанствата и 46% от кооперациите членуват в ОП, съответно 41 и 32% са в процес на проучване, като само 8% от стопанствата и 6% от кооперациите продължават да имат негативно отношение. Повечето земеделски производители вече са осъзнали необходимостта, потенциалната изгода и значението на ОП за успешното си развитие.

Прилагането на мярка 123 *“Добавяне на стойност към земеделските и горските продукти”* целенасочено и осезателно ще стимулира процесите на

вертикална интеграция между земеделските производители и преработвателните предприятия, тъй като един от приоритетите за приемането на проектите е изграждането именно на тези връзки. Очакванията са за активизиране на интеграционни връзки между производители и преработватели, особено в плодотрошното производство, тъй като консервните предприятия бързо осъзнаха, че изграждането на собствени трайни насаждения е високорисково и неизгодно за тях начинание. За съжаление преработвателите на зеленчукова продукция все още са пасивни по отношение изграждането на вертикална интеграция със земеделските производители, като недостигът на суровина си набавят от внос или създават собствени полета.

За пазарните млекопроизводители вертикалната интеграция е от първостепенна значимост наред с подобряването на институционалната среда, обществената подкрепа и регулация.

*

Въз основа на проведеното изследване могат да се направят следните обобщаващи изводи:

- В България при стартирането на ОСП на ЕС със земеделие се занимават различни по юридически статут и специализация стопанства, като размерът на ИЗП и броят на животните варира в големи граници. При пазарно-ориентираните стопанства се наблюдава процес на задълбочаване на специализацията и концентрацията на стопанствата. Тези процеси са налице при различен тип стопанства, характеризиращи се със сравнително по-високо равнище на производство.

- Значителна част от производителите все още не са добре запознати с механизмите на ОСП за подкрепа (70% от зеленчукопроизводителите, 35% от стопанствата с трайни насаждения и половината от животновъдни стопанства). Ето защо подобряването на информацията, обучението и съветите за земеделските производители ще бъде от особено голямо значение за повишаване на достъпа им до обществена подкрепа, а заедно с това и за увеличаване на адаптивността им към новите условия и подобряване на икономическото им състояние.

- Земеделските стопанства на ФЛ проявяват най-голям интерес към подкрепата на полупазарни стопанства, модернизацията на фермите, професионалното обучение на фермери, адаптирането към стандартите на ЕС. Немалка част от тези стопанства обаче не могат да кандидатстват поради недостиг на финансови средства, несъответствие на формалните условия или тромава бюрократична процедура. Като резултат от всички тези вътрешни и външни за стопанствата причини ще се затрудни тяхната модернизация и адаптация и ще се понижи конкурентоспособността и устойчивостта им. Кооперациите планират да се възползват предимно от мерките за модернизация на стопанствата. Тези стопанства имат по-големи възможности за участие в обществени проекти, което ще способства за подобряването на произво-

дителността, спазването на агротехническите изисквания, грижите за животните и екорезултатността в част от тях, както и за и издигане на устойчивостта им.

- Направената оценка за въздействието на ОСП въз основа на сравнителния анализ по типология на стопанствата показва, че определено не може да се очаква, че мерките и механизмите ще повлияят само позитивно и достатъчно силно върху развитието на стопанските единици в отделните сектори:

Сравнителните предимства на специализираните стопанства в сектора *“Зърнено-житни и маслодайни култури”* определят по-добрите им възможности за усвояване на европейските субсидии, което ще повиши тяхната доходност. Повишаването на доходите и подобряването на финансовото състояние на стопанствата ще стимулира инвестиционната им активност. Подкрепата по ОСП дава реални възможности за модернизация на производството, увеличаване на икономическия потенциал и повишаване на ефективността и конкурентоспособността на земеделските стопанства.

Голяма част от стопанства в секторите *“Плодове и зеленчуци”* и *“Млечно говедовъдство”* имат сериозни проблеми с адаптирането си към новата пазарна и институционална среда. Много от инструментите на ОСП оказват незначително или неутрално влияние върху повечето стопанства поради неинформираниост, невъзможност за участие и неефективни процедури. Регулаторните механизми и подкрепата по ОСП в съчетание със запазването на съществуващата неблагоприятна икономическа среда се оценяват по-скоро като негативно, а не като позитивно отразяващи се на стопанствата в посочените сектори.

Като се вземе предвид отвоюваният голям лозарски потенциал за България и успешното адаптиране към реформата в *лозаро-винарския сектор*, определено може да се посочи, че стопанствата в лозарството имат по-добра икономическа перспектива за развитие, отколкото другите видове трайни насаждения.

- Регламентираното по-слабо подпомагане на стопанствата в новите страни-членки на Общността в сравнение с тези от ЕС-15 ще запази диференциацията по отношение на равнището на концентрация и специализация на производството, постигната продуктивност и ефективност, техническата осигуреност и др. Новата институционална среда ще поставя стопанствата в неравностойно положение за продължителен период, ще се увеличи конкурентният натиск върху тях. От политиката на държавата като коректив на въздействието на ОСП ще зависят перспективите за развитие на земеделските стопанства в отделните сектори. Допълнителната и осезателна държавна подкрепа ще изиграе решаваща роля за бъдещето на овощарството, зеленчукопроизводството и млечното говедовъдство у нас.

11.VI.2009 г.